

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ САМОВИХОВАННЯ

Нові соціально-економічні умови розвитку України, як ніколи раніше, пред'являють високі вимоги до Збройних Сил, професіоналізму офіцера, його всебічній культурі.

Стан і перспективи розвитку армії значно залежать від офіцерів, від їхньої професійної, наукової і методичної кваліфікації, від їх творчості і здатності практично вирішувати актуальні проблеми навчання і виховання підлеглих.

Формування такого офіцера можливе за умови отримання знань про закономірності розвитку особистості, педагогічних явищ і фактів, вивчення світової педагогічної думки, а також набуття професійних навиків. У становленні особистості майбутнього офіцера, формуванні його професіоналізму самовиховання набуває особливого значення.

Аналіз доступної нам літератури з означеної теми показав, що проблема самовиховання майбутніх спеціалістів завжди займала одне з провідних місць у дослідженнях, пов'язаних з професійною підготовкою особистості як педагога, так і офіцера.

Однією з важливих особистісних складових офіцера, одним з показників готовності до роботи офіцера з особовим складом у військах є володіння ним операціональним компонентом, тобто всією сукупністю вмій і навичок самовиховання.

Дослідження А.Я. Арета, С.Б. Єлканова, А.Г. Ковальова, А.І. Кочетова, Л.Н. Кулікової, Ю.М. Орлова, українських науковців А.І. Калініченко, О.С. Прокопової, О.О. Дуди, О.Г. Кучерявого, які досліджували питання самовиховання в сучасних умовах, показують, що в надзвичайно складній взаємодії процесу виховання і самовиховання багато залежить від того, наскільки

активна в цьому участь того, кого виховують. В комплексі з іншими методами навчання і виховання система професійного самовиховання курсантів військового інституту дозволить вирішити завдання підготовки висококваліфікованих, усебічно розвинутих, емоційно стійких, творчо мислячих офіцерів. Водночас завдання визначення структурних компонентів самовиховання та подальший розвиток розуміння сутності процесу самовиховання ще не знайшли належного висвітлення в роботах науковців.

Метою статті є визначення структурних компонентів моделі самовиховання курсантів ВВНЗ та аналіз змісту складових елементів моделі.

Для досягнення цієї мети нами розв'язані наступні наукові завдання:

- вперше безпосередньо визначено структурні компоненти моделі самовиховання курсантів ВВНЗ;

- вперше проведено аналіз змісту компонентів та визначено структурні зв'язки в моделі;

- за допомогою синтезованої моделі отримано подальший розвиток розуміння сутності самовиховання курсантів ВВНЗ.

Самовиховання – суто соціальне явище, притаманне тільки людині. Воно здійснюється під впливом соціальної потреби володіти якостями, які дозволяють успішно вирішувати ті задачі, що ставить життя. Ця потреба розвивається в процесі праці, спілкування людей.

Самовиховання – складний інтелектуальний та вольовий процес. Протягом нього необхідно сформуванню глибоко свідоме, цілеспрямоване і критичне відношення особистості як до себе, так і до довколишніх, докласти

значних вольових зусиль у досягненні поставлених цілей щодо самозміни та саморозвитку.

Досліди та практика показують [1], що до моменту призову до армії юнаки досягають такого рівня розвитку самовиховання, який забезпечує свідоме ставлення до необхідності самовдосконалення якостей своєї особистості.

Вихідним компонентом процесу самовиховання, як і будь-якого іншого виду діяльності, є мотиви – складні і глибоко усвідомлені внутрішні спонукання до систематичної роботи над собою. Основними мотивами, що забезпечують більшу ефективність процесу самовиховання курсантів, виступають: глибоко засвоєні та усвідомлені ідеї незалежності та демократичності держави, вимоги Конституції України та військових статутів; позитивні життєві ідеали, особисті приклади командного та науково-педагогічного складу. Стійкі суспільно значущі мотиви викликають у курсанта бажання і прагнення постійно працювати над собою, корегувати свою поведінку.

Важливою передумовою самовиховання є наявність чітко усвідомленої мети. Життєва мета сприятливо впливає на самовиховання, стимулює бажання працювати над собою, надбання потрібних якостей, долання перешкод.

Таким чином, самовиховання є важливим фактором розвитку особистості. Воно зумовлено матеріальними, політичними і культурними умовами, вихованням і зусиллями самої особистості по виробленню в себе певних якостей.

У процесі самовиховання здійснюється гармонічне поєднання особистих інтересів людини з інтересами суспільства, формування якостей, необхідних для виконання громадського та військового обов'язку.

Характерною особливістю самовиховання курсантів є те, що воно відбувається в колективі, у процесі його розвитку і вдосконалення. Саме в колективі створюються найсприятливіші умови для розвитку колективної свідомості, глибокого розуміння інтересів колективу, всього суспільства, для боротьби з індивідуалістськими пережитками.

Як показують наші дослідження, військове виховання забезпечує не тільки всебічне гармонійне вдосконалення особистості, але й усуває однобічність розвитку тих чи інших властивостей.

Ідея самовиховання з кожним роком отримує все більше впровадження в життя Збройних Сил України. Як показують дані спеціального дослідження, проведеного нами на основі анкетування значної кількості курсантів військових інститутів, а також бесід з ними, самовихованням займається багато хто з них. Більше ніж 85% опитаних (з 200 курсантів) відзначили, що вони серйозно почали займатися самовихованням саме в умовах військового інституту, які досить позитивно вплинули на самовдосконалення особистості, розвиток її якостей.

Виходячи з того, що самовиховання розглядається нами як система, то вона, відповідно, має свою модель і складові (компоненти). Знання і осмислення основних компонентів моделі процесу самовиховання дають змогу глибше зрозуміти сутнісну характеристику самовиховання як педагогічного процесу і визначити науково обґрунтовані підходи до його практичного здійснення.

Модель процесу самовиховання являє собою струнку систему взаємопов'язаних цілей, принципів, завдань, змісту, методів, форм і результатів самовиховання,

різноманітні двосторонні взаємини вихователів і курсантів.

Мета процесу самовиховання, яка розглядається в моделі – сформувані професійно-значущі особистісні якості.

До основних принципів самовиховання можна віднести [8]: єдність виховання і самовиховання; цілеспрямованість, ціннісна орієнтація виховання та самовиховання; демократичність самовиховання, виховання стійкої громадської позиції та гуманістичної моралі, формування активної життєвої позиції; єдність самовиховання та наукового світосприйняття; активність та позитивне спрямування самовиховання; єдність виховання, самовиховання та професійної діяльності.

Завдання процесу самовиховання – мають індивідуальну спрямованість відповідно індивідуальних програм самовиховання.

Компоненти самовиховання також є складовими моделі самовиховання.

Ми вважаємо, що процес самовиховання курсантів, який спрямований на практичну підготовку до майбутньої службової діяльності, розвиток професійно значущих вмінь і навичок повинен обов'язково включати і операціональний компонент.

Новітні дослідження російських учених (В.І. Журавльов, В.В. Краєвський, В.О. Сластьонін) свідчать про те, що цілісний опис педагогічної моделі, в тому числі і самовиховання, містить в собі цільовий, змістовний і процесуальний компоненти [4;6;7]. У концепції виховання в людини культури Є.В. Бондаревської і самоорганізовуваної педагогічної діяльності пропонується когнітивний, операціональний, креативний і ціннісно-змістовний компонент.

Когнітивний компонент представлений знаннями в галузі

самовиховання, як основи професійної діяльності.

Операціональний компонент самовиховання визначається вміннями і навичками, необхідними для функцій самовиховання.

Креативний компонент - основа творчого самовиховання, необхідного для реалізації лідерського потенціалу особистості, її самореалізації в процесі навчання та подальшій службовій діяльності, означає перехід від принципу “прямуй за мною” до принципу “веди себе сам” (Ф.Ніцше).

Ціннісно-смісловий компонент визначає способи поведінки людини в тій чи іншій ситуації, має за мету врахування особистісно значущої системи ціннісних орієнтацій.

У дослідженнях Т.В.Дмитрієвої, присвячених рефлексивному компоненту самовиховання [2], стверджується, що однією з складових самовиховання особистості є самопізнання, а самопізнання, у свою чергу, включає в себе саморефлексію. Педагогічні ж спостереження констатують відсутність активної рефлексивної діяльності в широкій освітній практиці і відмічають наявність рефлексії лише на інтуїтивно-ситуативному рівні.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам найбільш повно виявити структуру самовиховання, яка містить в собі наступні компоненти:

- 1) емоційно-мотиваційний;
- 2) змістовно-когнітивний;
- 3) операціональний;
- 4) контрольно-результативний.

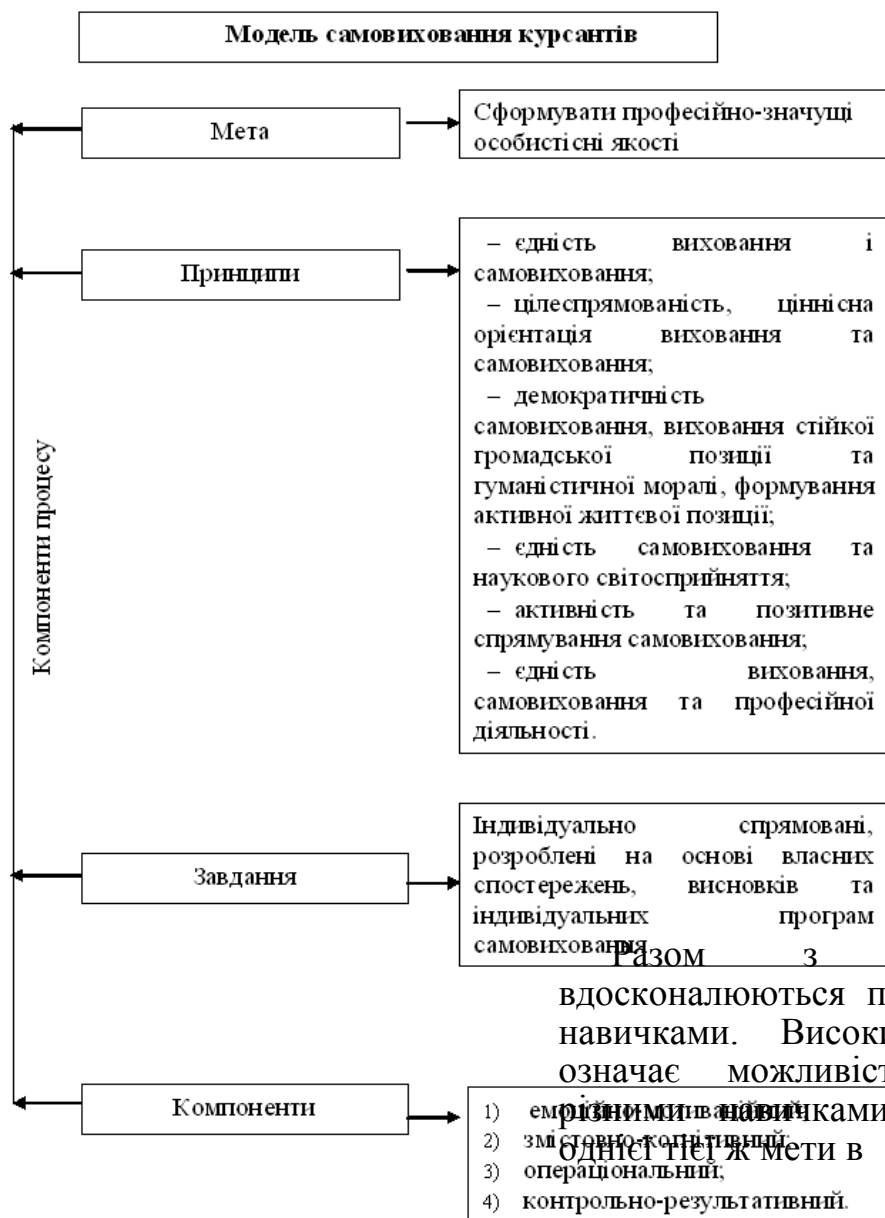
Всі компоненти самовиховання є важливими і більш-менш добре вивченими, проте операціональному компоненту в дослідженнях науковців не приділено відповідної уваги.

Більшість науковців (В.І.Журавльов, В.В.Краєвський, В.О.Сластьонін, В.В.Ягупов, Л.С.Виготський, Є.В.Бондаревська)

відзначають, що змістом операціонального компонента є вміння і навички. Вміння і навички в майбутній службовій діяльності відіграють найзначнішу роль.

Вміння – це підготовленість до практичних і теоретичних дій, що виконуються швидко, точно і свідомо, на основі засвоєних знань і життєвого досвіду [5]. Суть уміння полягає в можливості ефективно виконувати дію (діяльність) у відповідності з цілями і вимогами, в яких доводиться діяти. Уміння можуть бути як практичні, так і теоретичні і передбачають використання раніше отриманого досвіду, певних знань. Без знань, зрозуміло, умінь ненадбаєш. Знання і вміння – дві нероздільні і функціонально взаємопов'язані частини будь-якої цілеспрямованої дії. Якості умінь визначаються характером і змістом знань про дію, що виконується. У зв'язку з цим особливе значення в навчальному процесі ВВНЗ набувають польові тактичні (тактико-спеціальні) заняття, виконання вправ стрільб з стрілецької зброї та озброєння бойових машин, водіння та

інші практичні заняття. У свою чергу, набуття умінь, коли вони піддаються аналізу, сприяє поглибленню і подальшому накопиченню знань. Вдосконалюючись і автоматизуючись, уміння перетворюються в навички. Сукупність знань, умінь і навичок забезпечує підготовку до життя і службової діяльності. Створення умінь являє собою складний процес аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку, у ході якої створюються і закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями і застосуванням знань на практиці. Повторні дії укріплюють ці асоціації, а варіації завдань роблять їх все більш точними. Таким чином формуються такі риси та ознаки умінь: гнучкість, тобто здатність раціонально діяти в різних ситуаціях; стійкість, тобто збереження точності і темпу, не зважаючи на деякий побічний вплив; міцність – уміння не витратитися в той період, коли воно практично не використовується; максимальне наближення до реальних умов і задач.

Формування вмінь проходить декілька стадій. Спочатку аналізується набуте, – ознайомлення з умінням, усвідомлення його змісту. Потім початкове оволодіння ним – звичайно копіюючи і недосконалі дії. Нарешті, самостійне і все більш точне виконання практичних задач. Для курсантів створюють раціональну систему вправ та завдань, яка забезпечує освіту, поглиблення та розширення вмінь шляхом самотренувань, самовправ з наступною критичною самооцінкою та самокорегуванням, у результаті чого відбувається самовдосконалення особистості тих, хто навчається.

залежності від умов дії. При високому розвиткові вмінь дія може виконуватись в різноманітних варіаціях, кожна з яких забезпечує успіх дії в даних конкретних умовах. Таким чином, високий рівень оволодіння вміннями сприяє творчості та нестандартності при виконанні задач і, відповідно, ускладнює прогнозування протидіючої сторони щодо умов та способів виконання

задач і здійснення попереджувально-профілактичних заходів.

Уміння, що набуваються курсантами, не тільки визначають якість їхньої діяльності і збагачують досвід, але й можуть стати свідченням рівня загального розумового розвитку, якостей його розуму.

Навики – це дії, які характеризуються високою ступінню засвоєння; на цій стадії дія стає автоматизованою – свідомий контроль настільки згорнуто, що виникає ілюзія його повної відсутності; при цьому дії виконуються злитно, як одне ціле, і настільки легко і швидко, що здається ніби їх виконання відбувається “саме по собі” [3]. Висока ступінь засвоєння дії відрізняє навик від уміння, які передбачають таку ступінь засвоєння, коли для правильного виконання дії ще потрібний в більшій чи меншій мірі розгорнутий свідомий самоконтроль.

Між уміннями і навиками існує тісний зв'язок. Уміння – це підготовленість до свідомих і точних дій, а навик – це автоматизована ланка цієї діяльності. Елементи вміння часто переходять у навик. Останні, у свою чергу, сприяють удосконаленню вміння, а інколи й передують їх формуванню. Так, навички самовиховання, прищеплені курсантам під час навчання у ВВНЗ, можуть стати важливою передумовою для створення підготовленості (вміння) до офіцерської діяльності у військах, до вміння навчати того ж підлеглих. Автоматизації підлягають дії, які відповідають більш-менш постійним умовам діяльності; дії, які відповідають умовам, що постійно змінюються, залишаються завжди під свідомим контролем, а для того, щоб останні можливо було б тримати в “полі свідомості”, необхідна автоматизація незмінних компонентів.

Професійно значущі навички формуються на заняттях як з загальноосвітніх, так і професійно-орієнтованих дисциплін. У

відповідності з видами дій розрізняють і види навичок: рухові, сенсорні (дії щодо сприйняття), інтелектуальні.

Створення навиків у курсантів – процес свідомий. Суттєва роль у формуванні навиків належить усвідомленню цілей і задач дії – що повинно бути отриманим у результаті дії та на окремих її етапах. У складних навиках характер завдань на окремих етапах їх формування змінюється. Наприклад, при навчанні курсантів стрільби зі стрілецької зброї на першому етапі задача полягає в тому, щоб навчити їх правильно тримати цю зброю, заряджати та розряджати її; на другому – правильно обирати вихідні установки для стрільби та правильно цілитись; на третьому – правильно вести вогонь з місця по нерухомих та по цілям, що рухаються; або – з місця з різних положень; на четвертому – правильно вести вогонь під час власного руху по нерухомих та цілям, що рухаються; на п'ятому – вести вогонь в особливих умовах обстановки (вночі, на звук, з рухомих об'єктів, з розворотом, з перекатом, в стрибку тощо).

Необхідною умовою при формуванні навичок є й аналіз досягнутих результатів, допущених помилок, причин їх виникнення. Без такого свідомого самоконтролю не може бути й відповідного корегування дії, її подальшого вдосконалення.

Для організації успішного формування навичок досить важливо розуміння внутрішньої структури дії. У будь-якій предметній дії можна виділити два основних компонента: *орієнтувальний* – відбиття умов дії на основі яких дія виконується чи за допомогою якого відбувається його регулювання, корекція; і *виконавчий* – систему операцій, за допомогою яких вона здійснюється і досягається результат.

Головним чином можливі два шляхи формування навиків: стихійний

і той, що планомірно керується. Стихійний шлях складається в тому випадку, якщо умови правильного виконання дії тих, хто навчається, не враховуються чи враховуються неповністю. Вказівки, які вони отримують, або не містять усіх необхідних орієнтирів для дії, або їх застосування не забезпечується при виконанні завдання. Брак орієнтирів той, хто навчається, починає шукати в ході вправ, але ж як шукати – він не знає, і тому стає на шлях спроб і помилок; формування навичок затягується. Нарешті курсант досягає необхідного результату, проте цей результат має, як правило, недостатню стійкість: при незначних змінах умов знову з'являються помилки.

Будь яка діяльність, особливо якщо вона спрямована на вироблення чи вдосконалення будь-яких умінь чи навичок неможлива без рефлексії.

У рефлексії свідомості відбувається осмислення значень, виробляється об'єктивнація змістів, співвіднесення дій з мотивами, розгортаються процеси, що мають особистісну специфіку. Коли предметом рефлексивної діяльності стає сам суб'єкт, його потреби, мотиви, смисли, то говорять про саморефлексію. Саморефлексія тісно пов'язана з самосвідомістю. Видатний російський психолог Л.С.Виготський уважав саморефлексію одним з провідних факторів самовиховання особистості і вказував на «глибоке розходження між неререфлексованою, наївною з одного боку, і рефлексованою структурою особистості – з іншого». «Рефлексія, на думку Л.С.Виготського, може впливати

на суб'єкта (самооформлення) образом, котрий сприяє перебудові. У цьому полягає велике значення рефлексії для психології індивідуальних розходжень. Поряд з первинними умовами індивідуального складу особистості (задатки, спадковість) і вторинними умовами (навколишнє середовище, придбані ознаки), тут виступають третинні умови (рефлексія, самооформлення). Питання полягає в самостійності цієї третинної групи ознак, що виникає на основі самосвідомості особистості».

Не вимагає обґрунтування переконання в тому, що спеціальним образом організована навчально-пізнавальна діяльність є благодатним середовищем для послідовного розвитку саморефлексії (визначальна рефлексія – інтелектуальна рефлексія – особистісна рефлексія – саморефлексія). На нашу думку, у процесі самовиховання рефлексія пов'язує когнітивний компонент з операціональним.

Таким чином, визначення структурних компонентів моделі самовиховання, аналіз їх змісту та комплексне розуміння сутності самовиховання дозволить у подальшому визначити зміст і структуру операціонального компонента самовиховання курсантів у ВВНЗ, а також виявити й експериментально перевірити комплекс необхідних педагогічних умов ефективності формування операціонального компонентів самовиховання курсантів військового інституту в процесі їхньої професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабаничиков А.В., Феденко Н.Ф.* Основы военной психологии и педагогики: Учеб. пособие. – М.: Воениздат, 1981. – 366 с.

2. *Дмитриева Т.В.* Рефлексивная среда в учебном процессе //

Практическая психология и логопедия. – 2005. – №2.

3. *Егоров Т.Г.* Деятельность и навык, «Военно-пед. сборник», 1950, в.8.

4. *Журавлев В.И.* Основы педагогической конфликтологии. М.,

Российское педагогическое агенство, 1995., 183с.

5. *Кабанова-Меллер*

Е.Н.

Психология формирования знаний и навыков у школьников: проблема приемо умственной деятельности. - М., 1962.

6. *Краевский В.В.* Содержание образования: вперед к пролому. – М., 2001. – 244 с.

7. *Сластенин В.А.* Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. – М., 1976, 160с.

8. *Ягунов В.В.* Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560с.

Подано до редакції 27.06.06

РЕЗІЮМЕ

В статье выделены и курсантов ВВУЗ, определены проанализированы структурные структурные связи в модели. компоненты модели самовоспитания

SUMMARY

The article ascertains and analyses structural components of the model of self-education of cadets in a military institution of higher education; establishes structural connections in the model.